

ПІДСТАВИ АМНІСТІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Кримінологічне вивчення амністії як елемента кримінальної юстиції є системним дослідженням, а, як відомо, будь-яке системне дослідження передбачає всебічний аналіз складних динамічних цілісностей, частини яких знаходяться між собою в органічній єдності і взаємодії, що дозволяє виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів, але й їх взаємодії на різних рівнях [1, 242–243]. Амністія в даному випадку є складовою кримінальної юстиції як функціональної системи і разом з тим являє собою її певну підсистему — динамічну цілісність. Тому, з точки зору ефективності пізнання, амністія має досліджуватись власне і як система, і як структура явища більш високого порядку — кримінальної юстиції.

Першим кроком у цьому напрямку має бути дослідження підстав амністії в системі загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, адже амністія, з точки зору правників, є складовою цього інституту, що свідчить про практичну та теоретичну значущість порушеної проблеми.

Дослідження загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в тій чи іншій мірі здійснено у працях Б. С. Утевського, С. Г. Келіної, В. Д. Філімонова, А. В. Єндольцевої, В. Є. Квашиса, К. Мірзаджанова та ін., але питання підстав амністії в науці висвітлені неповно, зокрема, проблема підстав амністії в системі загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за КК України ще не стала предметом окремого дослідження.

Мета роботи: визначення підстав амністії в системі загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. Робота виконана в межах дисертаційного дослідження автора на тему: «Кримінологічне вивчення амністії».

С. Г. Келіна, розглядаючи теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності, вказувала на те, що кримінальне законодавство допускає звільнення від кримінальної відповідальності при наявності двох підстав: невеликої суспільної небезпечності вчиненого злочину і відсутності, або невисокого ступеня, суспільної небезпечності особистості винного, який внаслідок цього або взагалі не потребує виправлення, або може бути виправлений без застосування покарання [2, 19, 49].

В. Д. Філімонов, полемізуючи з С. Г. Келіною, дотримувався дещо іншої точки зору, заснованої на виділенні кримінологічних та кримінально-правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності та критичному аналізі (на нашу думку, не завжди об'єктивному) тез колеги. За його переконанням, ні ступінь суспільної небезпечності особистості злочинця, ні характер вчиненого злочину не можуть вважатися підставами для звільнення від кримінальної відповідальності [3, 177–178].

Звісно, позиція В. Д. Філімонова викликає певні заперечення. Але передусім зауважимо, що С. Г. Келіна і В. Д. Філімонов здійснювали розробки на

дещо різних рівнях узагальнення: С. Г. Келіна аналізувала проблеми звільнення від кримінальної відповідальності на прикладах окремих її видів, роблячи разом з тим висновки і на рахунок звільнення від кримінальної відповідальності взагалі, а В. Д. Філімонов заснував свою критику виключно на аналізі окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності. Доречним в контексті визначення підстав звільнення від кримінальної відповідальності також буде зауваження, що ні С. Г. Келіна, ні В. Д. Філімонов не засновували свої висновки на аналізі і амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності, бо в тодішньому кримінальному законодавстві амністія не входила в перелік видів звільнення від кримінальної відповідальності [2, 6]. Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р., де вперше на законодавчому рівні вживалося поняття звільнення від кримінальної відповідальності в розумінні інституту кримінального права [4, 130], та КК РРФСР в момент їх прийняття містили шість загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [5, 22]. Амністія не входила в цей перелік, хоча сучасні дослідники проблем інституту звільнення від кримінальної відповідальності розділяють думку про віднесення амністії саме до цього інституту [6, 44].

Як зауважує А. В. Єндольцева, різні види звільнення від кримінальної відповідальності не містили єдиної та загальної підстави для них, але аналіз положень КК РРФСР дозволяв визначити таку підставу — це невисокий ступінь суспільної небезпечності злочину в сукупності з невисоким ступенем небезпечності особистості винного [5, 22]. Як впливає із викладеного, позиція А. В. Єндольцевої аналогічна позиції С. Г. Келіної із зазначеного питання і, на нашу думку, обидві тези є раціональними та такими, що засновані на аналізі радянського та частково пострадянського кримінального законодавства XX століття та його класифікації.

Аналізуючи підстави звільнення від кримінальної відповідальності як висновки науковців, засновані на законодавчому матеріалі 60-х років минулого століття, не можна не аналізувати праці тих вчених, які одні з перших обґрунтували ідеї та заклали підвалини інституту звільнення від кримінальної відповідальності, підстав такого звільнення. Одним із них є Б. С. Утевський, який ще в 20-х роках XX ст. вказував на динаміку уявлень (зумовлених початками доцільності) відносно реагування на злочинність виключно покаранням і необхідності корегування впливу на злочинця в залежності від ступеня його суспільної небезпечності або втрати такої якості останнім взагалі [7, 4-5]. З наведеним не можна не погодитись. Дійсно, чи доцільно продовжувати застосовувати або взагалі застосовувати заходи крайнього впливу — покарання, якщо особистість злочинця втратила властивість суспільної небезпечності?

У даному випадку думки Б. С. Утевського частково перегукуються з позицією С. Г. Келіної про співвідношення доцільності притягнення та звільнення особистості від кримінальної відповідальності з завданнями кримінального законодавства та цілями покарання [2, 21]. З одного боку, злочинець, який втратив властивість суспільної небезпечності, в майбутньому не становить загрози

для суспільства, а з іншого боку — немає підстав стверджувати, що при цьому досягнуто цілі покарання.

Дотепер, аналізуючи підстави звільнення від кримінальної відповідальності та власне інститут звільнення від кримінальної відповідальності, ми, в основному, звертались до аналізу радянського кримінального законодавства, не приділяючи уваги аналізу національного законодавства. Тому в розрізі дослідження вбачаємо за необхідне здійснити аналіз зазначеної проблеми з точки зору національного законодавства.

Кримінальний кодекс України 1960 року містив в собі певні види звільнення від кримінальної відповідальності, що давало можливість говорити про існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Але, як зазначають дослідники, у КК Української РСР ці види не були виділені в окремий розділ [8, 267]. В контексті ч. 1 ст. 54 «Звільнення від відбування покарання» лише згадувалося про застосування амністії як підстави звільнення від покарання або пом'якшення покарання.

Чинний КК України у своїй структурі містить розділ, присвячений звільненню від кримінальної відповідальності. В ч. 1 ст. 44 розділу IX зазначено, що звільнення від кримінальної відповідальності можливе у передбачених кодексом випадках, зокрема і в порядку амністії. Статті 45–49 КК України містять підстави звільнення від кримінальної відповідальності, але не підстави амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Повертаючись до підстав звільнення від кримінальної відповідальності, вкажемо, що вони є доволі широкими. І мова може вестись не лише про втрату чи зменшення властивості суспільної небезпечності особистості злочинця або невисокої суспільної небезпечності вчиненого злочину, а й про деякі інші, обумовлені принципами доцільності та гуманізму при реагуванні на злочинність. Зауважимо також, що законодавець не завжди ставить за мету і досягнення передбачених цілей покарання при визначенні реакції на злочинність. Наприклад, при застосуванні амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності на законодавчому рівні не закріплено як умову виправлення злочинців. Мова лише йде про те, що амністія є проявом гуманізму. Так само в даному випадку на рівні законодавчого закріплення (у КК України) прямо не порушуються питання втрати або зменшення суспільної небезпечності особистості злочинця та невеликої тяжкості вчиненого злочину.

Узагальнюючи позиції вчених про підстави звільнення від кримінальної відповідальності взагалі та за амністією зокрема, вкажемо, що діапазон уявлень з цього приводу досить широкий: від сприйняття тези про те, що загальними підставами звільнення від кримінальної відповідальності є невисокий ступінь суспільної небезпечності злочину в сукупності з невисоким ступенем небезпечності особистості винного (С. Г. Келіна, А. В. Єндольцева, К. Мірзаджанов, частково Б. С. Утєвський, В. Є. Квашис та інші), до самих широких підстав амністії, пов'язаних з доцільністю притягнення особистості до кримінальної відповідальності, доцільністю покарання злочинця або відбуття ним покарання, гуманізмом чи то коректуванням кримінально-правової реакції на зло-

чинність, «перевиховання прощенням», втратою «небезпечного стану» особистістю тощо [7, 49–50; 9, 40–42; 10, 10–11].

Сприймаючи в цілому позицію С. Г. Келіної з приводу підстав звільнення від кримінальної відповідальності та, відповідно, екстраполюючи її і на підстави амністії, зауважимо, що підстави амністії навіть в межах кримінального права є значно ширшими. Дійсно, на невеликий ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину при звільненні від кримінальної відповідальності в кримінальному законодавстві є пряма вказівка. Це випливає із змісту ст. ст. 45, 46, 47, 48 КК України. В цих же статтях, аналогічно як і в кримінальному законодавстві РФ, вказуються фактори, що мають свідчити про зменшення або втрату винною особою властивості суспільної небезпечності, позитивну направленість особистості — щире каяття, сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданих збитків або усунення завданої шкоди у добровільному порядку тощо [11, с.42]. На рахунок же підстав застосування давності зазначимо, що в науковій криміналістичній літературі поділяється думка, що при збіганні певних термінів особа перестає бути суспільно небезпечною і притягувати її до відповідальності не доцільно [12, Березовський 187]. Відносно ж підстав амністії кримінальне законодавство України не містить чітких вказівок на невисокий ступінь суспільної небезпечності особистості злочинця та/або невелику тяжкість вчиненого злочину, як це має місце при інших загальних видах звільнення від кримінальної відповідальності.

Підстави амністії не знайшли закріплення в кримінальному законодавстві України, і це дає можливість вважати, що вони є значно ширшими від підстав загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. І як свідчить аналіз нормативно-правових актів про амністію та Закону України «Про застосування амністії в Україні» [13], підстави амністії не слід пов'язувати виключно з досягненням цілей покарання. Їх слід, очевидно, пов'язувати з цілями кримінально-правового впливу на злочинність взагалі. В основі визначення підстав звільнення від кримінальної відповідальності за амністією лежить суб'єктивно-оціночний критерій — законодавець, виходячи з обставин конкретної ситуації, визначає їх, зважаючи на законодавчо визначені обмеження, за власним розсудом.

Висновки, зроблені в статті, визначають напрям подальших розробок, який ми вбачаємо в дослідженні соціальної та кримінологічної обумовленості амністії в Україні.

Література

1. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права. — 2-е изд. — М.: Аванта +, 2001. — 560 с.
2. Келіпа С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М.: Паука, 1974. — 232 с.
3. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. — Томск: Изд-во ТГУ, 1982. — 213 с.
4. Николаева Ю. В. Освобождение от уголовной ответственности в уголовном праве // Право и политика. — 2005. — № 7. — С. 130.

5. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения. — М.: ЮПИТИ-ДАПА, Закон и право, 2004. — 231 с.
6. Ковітіді О. Ф. Историчний аспект розвитку вітчизняного законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності // Право і безпека. — 2003. — № 2/4. — С. 44.
7. Утевский Б. С. Досрочное освобождение и амнистия. — М.: Изд-во Пародного Комиссариата Внутренних Дел РСФСР. — 1927. — 69 с.
8. Маркова К. М. До питання про вдосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності // Молодь в юридичній науці: 36. тез доповідей Перших Всеукраїнських осіпніх юридичних читачь студентів та аспірантів / ХІУП. — Хмельницький, 2002. — С. 267.
9. Квашиє В. Е. Гуманизм советского уголовного права. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 151.
10. Мирзаджапов К. Вопросы советского уголовного права (досрочное освобождение от наказания). — Ташкент: УКИТОВЧИ, 1980. — 95 с.
11. Сухарєва Н. Д. Классификация видов освобождения от уголовной ответственности // Российский судья. — 2005. — № 5. — С. 42.
12. Лєєнієвєски-Костырева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности: теория и законодательная практика. — М.: ПОРМА, 2000. — 400 с.
13. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 48. — Ст. 263.

УДК 35.072.6

В. В. Краснов

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАГЛЯДУ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Належне організаційне-правове забезпечення контролю і нагляду в державному управлінні, інших сферах діяльності людини має суттєве значення для налагодження ефективної роботи контролюючих та наглядаючих інституцій [1, 64–69]. Всі операції, які здійснюються в процесі провадження наглядових дій, повинні бути впорядковані та окреслені в нормативних актах, інших документах обов'язкового характеру, технологічних схемах, правилах, що визначають правову основу та послідовність дій адміністративно-наглядових органів, а також повноваження та процедуру захисту своїх прав, прав об'єктів нагляду (у разі незгоди їх з результатами або формами чи методами його реалізації). Без відповідного нормативного закріплення та організації роботи по реалізації визначених нормативними актами напрямків, форм та способів здійснення контролю і нагляду процес відслідковування будь-яких подій у різних сферах суспільного життя (тобто нагляд в широкому розумінні) буде неефективним. Більше того, він буде нелегітимним. Саме тому процес формування контролю та нагляду як різновидів державного управління потрібно розпочинати з визначення загальних цілей, завдань, спеціалізації та окреслення кола структур, які їх будуть здійснювати.

У свою чергу для ефективного функціонування суб'єктів нагляду розподіл обов'язків і функцій по нагляду в конкретній сфері потрібно здійснювати на підставі положень про управління, відділи, групи, посадових інструкцій працівників. Кожен підрозділ повинен чітко розуміти загальну мету покладеного на